

Mocsár Gábor hatvanéves

Amit ugyan nehezen lehet elhinni, hiszen még a minap is igen-igen legénykedett Debrecenben. Hogy jobban megviseli a legénykedő éjszakázás? — Talán nagyon is megviseli, de Mocsár Gábor nem az az ember, aki hallgatna az intő szóra. Makacs ember, ha valamit a fejébe vesz, nem enged belőle. Nem szereti a békepárti Jókait, s ez nála nemcsak elvi álláspontból következő magatartás a nagy mesélővel szemben, hanem erkölcsi ítéletre ösztönző indulat, amely tárgyat keres, s nem nyughatik, míg utolsó csöppjéig nem tárgyasul. Mocsár Gábor Kossuth-párti, s olyan elánnal az, mintha 1849-ben volnánk, s Debrecenben, Nyáry Pállal kellene hadakoznia. Ha történelmi regényt írt, mint ahogy írt, akkor természetének ezt a makacsságát kell írása hátterének tekintenünk.

Igy ismertem meg őt szerkesztőnek is. Volt, aki a hatvanas évek elején Debrecenben azt hitte, hogy befolyásolják. Ő azonban nem fogadott el semmit, ami nem esett egybe elképzeléseivel. Neki volt elgondolása, és abból jöttányit nem engedett. Annyit sem, amennyit lehetett, sőt kellett volna. Majd az irodalomtörténetírás fölfejtí egyszer, milyen szerkesztője volt az Alföldnek Mocsár Gábor, s mibe bukott bele szerkesztői elképzelése, azt azonban csak az őt ismerők tudják elmondani, hogy a fiaskónak — az övének — milyen szövevény az oka. Közte ott van makacs természetete is. Ha egyszer ő meggyőződött valamiről, azt tűzön-vízen át keresztülvitte, vagy alámerült batyujával együtt.

Mocsár Gábor tanyasi parasztsorsba született és abban is nevelkedett; a legkisebb volt a családban. Ilyen viszonyok közt a kicsi sorsa, mint a mesében a harmadik fiúé. Neki vinnie kell valamire, kiváltképp akkor, ha a családban ott feszít a feltörekvő ösztöne is. Nem az édesapja, inkább az édesanyja ennek az ösztönnek a motorja. A legkisebb fiúnak meg a védelmezője is, mert benne reményli legtitkosabb vágyai megvalósulását. Nem olyan eget rengetők ezek a vágyak, a körülmények közeli határt szabnak nekik, de vannak és erősek. Mocsár Gábor elvégzi a fémipari szakiskolát, és gyári munkás lesz belőle. A tanyától a gyárig nem is olyan rövid az út, mint elsőre gondolnánk.

Valami azonban beleszól Mocsár élete alakulásába. A háborúba sodródik nemzedékével együtt, s ez — a távoli front és a hadifogsággal együttjáró „európai tanulmányút” — képezi a felsőbb iskolát, amelyhez másként nem juthatott volna hozzá. S ez volt az az élettapasztalat is, amely Mocsárt eredeti irányából kifordította, pályáját értelmiségi körbe átvette. Biztosan megmoccant eredendő tehetsége is, az új világ kihívása hamar elérte, de hogy a tanyasi gyerekkor és a városi szakmunkás-életforma közti ívet másikkal — nagyobbal — megtoldani merte, abban benne volt már háborús tapasztalata, hadifogoly-odisszeája is. Újságíró lett, politikai iskolát járt, s az ötvenes évek elején már a Szabad Nép munkatársa. 1956-ban azonban két regénye is megjelenik. Az *Egy párttitkár feljegyzései* és a *Forró napok* egyaránt arra vall, hogy nem elégszik meg az újságírás kínálta életprogrammal, hogy — s ki tudja, mióta — prózaíró akar lenni. Az ötvenhatos vihar után tér vissza Debrecenbe, egyletőre újságírónak, de hamarosan a föléledő debreceni irodalmi élet vezető alakja lesz. Hogy az említett két regényébe voltaképpen azt írta bele, amit az újságíró nem írhatott meg, az talán még nem sokat árult el epikus tehetségéről, hanem a debreceni visszavonulás — mert visszavonulás volt ez az újságíró sikeres pályakezdéséhez képest — új indulás elszánását takarta.

Regénye jelent meg 1961-ben, ez volt az *Ördögdomb*, de sokkal jellemzőbb a

másik, a könyvterjedelmű esszé, a *Szellem és századok*, amely ugyanebben az évben látott napvilágot. Hatszáz éves jubileumára készült Debrecen; az ünnepi készülődés a múlt iránt támasztott érdeklődést a város szellemi embereiben. Mocsár se vonhatta ki magát ebből a műltra érzékeny hangulatból, hiszen neki Debrecen a tanyasi gyerekkor után a Város volt. A háború, a hadifogság, majd a felszabadulás utáni néhány év lázas tevékenysége minden idejét kitöltötte, de ötvenhat után, a visszavonulás idején, ez a történeti érdeklődés nemcsak zilált idegeinek jelentett nyugtató csöndes tevékenységet, tudatát is fölcsiholta, hiszen most megérthet valamit, amire eddig se fejtelve, se ideje nem volt.

Mocsár Gábor autodidakta, amivel semmi elmarasztalót nem kívánok állítani. Nem vagyunk-e valamennyien autodidakták? S a világ minden táján számos az autodidakta író. Az autodidakta természetesen különbözik az iskolázott műveltségűhöz képest. Amannak nem az iskola biztosítja művelődéséhez a szisztémát, hanem az élete. Hogy magára eszmélt, Mocsárt élete minden vonása a szociológiai viszonylatok iránt tette fogékonnyá. Ez volt a szisztémája is, amihez szervesen társult a marxista iskolázottság, amely Mocsárnak természetesen jutott ki a negyvenes-ötvenes évek fordulóján. De az ötvenhatos politikai krízis, amely őt is áthatotta, majd szülőföldjére hajtotta vissza, személyes számvetésre készítette. A jubileumára készülődő Város ebben a számvető fogékonyságban találva Mocsárt, szisztéma-módosításra is készítette. Ő is a múlt fölé hajolt, források fölé, és izgató ismeretlennel találkozott. Találkozott a város múltjának számos jellegzetes fordulatával és nem kevesebb legendájával. A legendára éppúgy fogékony ez a krízisben vergődő lélek, mint a műltra. Előbbi szisztémáját kompromittálta a voluntarizmus. Mocsár azt tanulta meg, hogy a valóság ravaszabb az elméletnél, s ezt éppen a mezőgazdaság átalakításának folyamata bizonyította. Szociológiai szisztémáját e tapasztalatai nem cáfolták, csak keveslették, s ebből levonta a szükséges elméleti következtetést, miszerint a valóság sajátos jegyei nem hanyagolhatók el, s azt is felismerte, a sajátosságok meghatározó okai a múltban rejtőzködnék. Az új szisztémához a debreceni múlt így kínálkozik Mocsár számára. E műltről szól a *Szellem és századok*. Autodidakta művelődésének a történeti tanulmány lesz a vezérelve. A *Szellem és századok* művelődéstörténeti esszé, s ha majd kigazításra szorul, előbb azt kell Mocsárnak tisztán látnia, hogy a művelődéstörténet, amelyet megismert, szellemtörténeti fogantatása nyomát viseli.

Elég, ha a debreceniség fogalmára gondolunk, amely úgy megragadta Mocsár képzeletét. Fölfedezi és nagy intenzitással átéli a város protestáns múltját, a kálvinizmust, amely fölszabadítja lelkében a visszafojtott gyerekkort is. A protestáló Debrecen találja a századokban, a Habsburg-katolikus elnyomással szemben protestáló debreceniséget; a város demokráciáját, a szabadság őrhelyét, s evvel azonosul, ezt a kálvinista és progresszív Debrecen teszi meg lelkében annak a másik — virtuális — Magyarország fővárosának, amelyben aztán nyugtalan és válságos érzületvilága megnyugvást talál. Tudja, hogy a progressziót Debrecenben mindig megkontárta a maradiság, s megérti, ha ez így van a jelen időben is. Debrecen ma is olyan, mint valaha, a progresszió, amit maga vél képviselni, most is vívhatja harcát az erős maradisággal, azzal, amelynek képviselője úgy vélekedik, mint régen is vélekedett: ebben a városban csak annak van joga a dolgokba beleszólni, akinek Basahalmán belül vágják el a köldöksinórját, vagyis a városban vagy a város határán belül született.

Mindez Mocsár magyarságtudatává képződik át. A társadalmi élmény és világnézeti áttétele, Mocsár kétségtelen marxista gondolkodása, addigi voluntarista vonásait most ismerte föl, kiegészül a szellemtörténeti fogantatású szülőföld-élménnyel, amelynek világnézeti áttétele a magyarságtudat, amely a különbözősben és a legendában ismer önmagára. Hogy szemléletének e kettős meghatározottsága — marxista szociológia és szellemtörténeti fogantatású művelődéstörténeti vonzalom — milyen ellentmondásokat hordoz, arra az a vita világít rá, amelyet Mocsár Gábor Csák Gyula szociográfiájáról, a *Mélytengeri áramlásról* kezdeményezett. Szemlélete a szo-

ciográfia szemléletével ütközött. A vitában a történelem tett igazságot, s ez a történelem a *Mélytengeri áramlást* igazolta.

Ami viszont a Mocsár Gábor álláspontját megmutathatja utólag is, az egy regény, 1963-ban jelent meg, *Nyitott tenyér* a címe. A *Mélytengeri áramlás* szerzője idegenként érkezik a faluba, s úgy próbál tájékozódni, vajon mi is történik; mintha semmi köze nem volna a változás kiváltotta folyamatokhoz; s ez a kifogása Mocsárnak. A *Nyitott tenyér* szerzője nem idegen abban a tanyavilágban, amelybe a változás betüremlik. Mocsár, miközben szociológiai belátása szerint a változás szükségét állítja, történeti érzékenységgel a makacs tanyagazdák viselkedésének háttérét bolygatja. De a *Nyitott tenyér* lapjain sem találkozunk mással, mint azzal, hogy a szuszka, semmi kis ember, Palikó a csutkakúpba búvik az agitátorok elől, s amíg ott időzik, magasba szöki a kútostor a vödörrel, s jelzi Palikóné szeretőjének, Fábíán Péternek, hogy jöhet agitálni. Mert az agitátorok ritkábban jönnek, mint ahányszor Palikó a csutkakúpba kívánczik, s ilyenkor szabad az út. Fábíán Péternek Palikónéhoz. Ha Csák Gyula idegenként vizsgálódik a maga parasztjai közt, nem válik-e olyanná Mocsár az övéi közt? S tehet-e másként, ha a szükségserűt a hiábavaló ellenkezéssel együtt akarja értelmezni? A protestálás kiforgatja magukból az embereket, napvilágra kerülnek a rejtegetett titkok, vagyis Mocsár sem kémelheti meg a maga parasztjait a maga szemléletének akaratlan fölényétől.

E tanyavilágot — a *Nyitott tenyér* színhelyét — Taar Ferencsel együtt írott szociográfiájában — *Tanyavilág — bomló világ* a kötet címe — Mocsár tényviszonylatokban is leírta. Ebből az is kiviláglik, hogy szerencsésebb a változást analitikusan kifejezni. Azt a tapasztalatot, amelyet a változásról meg lehet szerezni, nem érdemes összekeverni sem a gyerekkori emlékekkel, sem a történelemmel. Mocsár a sajátosat keresi mind a gyerekkorban, mind a történelemben. A sajátosat azért, hogy a változás keménységét oldhassa. Ezen a keménységen azonban semmi nem változtathat, csak az, ha már a változás folyamata befejeződött. Átesni rajta mihamar, ez az élet törekvése. Mocsár mást keresett, mikor a változás keménységét oldani próbálta. Hogy mit, azt egy másik szociográfiájából olvashatjuk ki. A *Nálunk vidéken* című szociográfiából az is napvilágra derül, hogy Mocsár legszilárdabb fogódzója most a történelmi szisztéma, az a sajátos diszciplína, amelyet már a *Szellem és századok* megírásával kialakított. A vidék központja most már végképp Debrecen. „Van-e a hatszáz éve város Debrecennek olyan szellemi arculata, amely a világ minden városától elüt, s amely csak ezé az egyé, Debrecené?” A kérdés szónoki, mert Mocsár szerint Debrecen olyan város, amilyen nincsen még egy a világon. S ezt az érzelmi azonosulást a legendásítás árán is tárgyasítja. Szociológiai szisztémáját újítja meg evvel a tárgyasítással. A kritikusan feldolgozott jelen idejű valóságot és a szellemtörténeti fogantatású művelődéstörténeti képződményt, a múltat találjuk igen sajátos kapcsolatban a *Nálunk vidéken* lapjain. A múlt értékes, mert a sajátosat tartalmazza, a jelen pedig annyiban kritikus, amennyiben e sajátoságot nem foglalja magában. A jelenbeli cselekvést a hagyományban kifejeződő jellegzetessel volna kívánatos összhangoztatni, s az a baj, hogy nem lehet, hogy az összhangoztatásnak számos akadály van. Mocsár ítélete morális, s a morál normája abban a sajátosságban van, amit a múltból hagyományként kiemel.

Morális hajlamára vall az is, hogy szatírákkal próbálkozik. Szatíráinak tárgya a közélet. Jellemző azonban, hogy valamennyi szatírája a jelenből merít, s a szatirikus megnyilvánulások nem is lépik túl a jelenlét határát. A szatírákban a historikumnak — a negatív hagyománynak! — semmi szerep nem jut. Az a kérdés, hogy a jelen szatírába illő bonyodalmak is kapcsolatosak lehetnek a múlttal is, föl nem merülne. A historikum Mocsár számára csak a mértékalkotó hagyomány forrása lehet. Így aztán a szatírák komikai forrása általában a helyzet, az emberi kis-szerűség és butaság. A szatírák — a *Kerek egymillió*, a *Pávatoll*, az *Illetlenek* és a többi — nem képesek átlépni a könnyed vígjáték határát. A legjobb szatíra, a *Ki vágta fejbe Hudák elvtársát?* sem azért jobb a többinél, mert ezt a határt át tudta

volna lépni, hanem azért, mert ebben a szerző kiválóan egyenmő anyagból fejti ki a komikumot.

Mocsár Gábor kivételes epikus tehetségét, valóság iránti jó érzékét és történelmi vonzalmát három műve fejezi ki igazán. Elbeszélései — ezek két kötetben, a *Piros-tövű nádiban* (1964) és a *Fecskék és miatyánkban* (1967) jelentek meg — javán túl ott van a *Fekete csónak* című regénye (1968), az *Égő arany* című szociográfiája (1970) — az új Magyarország felfedezése című sorozat első darabja — és a *Gyémántper* című történelmi regény (1972), amely a legendás Zichy-gyémántok titkát választotta tárgyának.

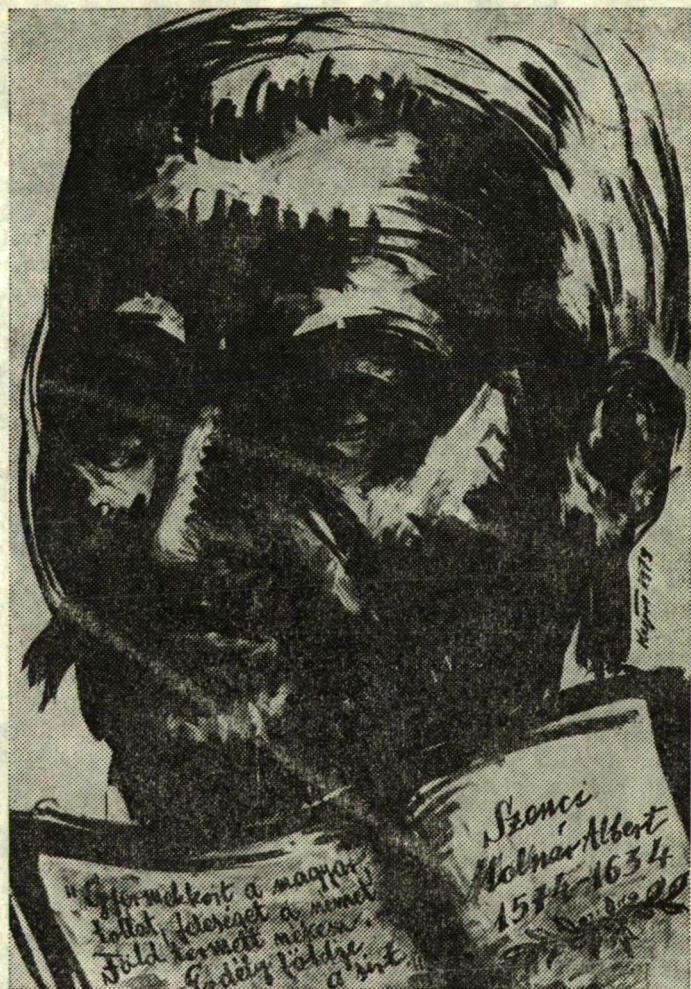
Volt egy pillanat, midőn azt hihettük, hogy a *Fekete csónak* a magyar parasztregegy rekviemje. Parasztregegy azonban még a *Fekete csónak* után is íródott, de hogy a tradicionális parasztsaládtól ez a regény búcsúzott el, egyelőre még elmondható. Összejön utolszor a nagycsalád, Laczkó László familiája, amely valaha termelési egység és kulturális életrend szerint viselkedő kisdud közösség volt. Összejönnek, mert meghalt az öreg Laczkó László. Az összejövetel még utoljára a családtagokra kényszeríti a viselkedési rendet, ám az is nyilvánvalóvá válik közben, hogy a nagycsalád szétszóródott tagjai egymást már alig értik.

Hogy az *Égő arany* a Riportok alcímet viseli, az nem pusztán a szerző szerénysége. A munka nem egészében, hanem részleteiben kiváló. Tárgya az olaj, az égő arany kutatása és termelése, illetőleg e termelés története. Azért tárgya, mert a szerző kifejezésének célja az az emberi világ, amelyet ez a tárgy az idők folyamán magához vonzott. A munka első fejezete egyben expozíció is, egy nagyszabású dráma expozíciója, s önmagában is megálló tragédia. A MAORT-per, mint egy szabotázsakció leleplezése egyike volt a konstrukciós pereknek. S hogy ez a per milyen hatással van az olajkutatás és -termelés további sorsára, annak megválaszolása nem lehet a későbbiek előadásának a szerkezeti váza. A szociográfia fejezetekre esik szét, ám az egyes fejezetekben meglepő fordulataival együtt képes föltárulni az a valóság, amelyet az égő arany mozgított meg. Az is kiderül azonban, hogy nem pusztán az olaj, mert legalább annyira a paraszti átalakulás is motiválja azt a népmozgalmat, amely az olajtermelés körül rezseg.

Amennyire nincs kompozíciója az *Égő arany*nak, annyira átgondolt szerkezete van a *Gyémántper*nek. Mégis bonyolultnak és szétágazónak látszik, s az olvasónak jogos a benyomása, ha azt véli a könyv olvasása után, hogy a regény összekuszálta a szabadságharc bukására vonatkozó tudását. A Zichy-gyémántok ügyében se lett okosabb. Csakhogy „a gyémántper nem történelmi krimi, hanem egy korszak, egy nehéz és szigorú korszak politikai erkölcsdrámája... a gyémántper egy nemzeti küzdelem jellemdrámája is...” — magyarázza Mocsár választott olvasójának, akivel regénye bonyodalma bontogatva időnként párbeszédet folytat. Ezek a párbeszédok kommentálják a gyémántperhez kapcsolt eseményeket. Kell a kommentár, mert különben az volna az olvasó benyomása, hogy a szabadságharc történetében a gyémántper amolyan katalizátor, vagyis nincsen olyan lényeges esemény, amely evvel a nevezetes gyémántperrel kapcsolatban nem volna. A lényeges eseményeknek azonban nem a gyémántperrel van kapcsolata, hanem avval a politikai küzdelemmel, amely a forradalmi radikalizmus és a békepártiak közt folyik. A gyémántper arra lesz jó, hogy a radikálisok vezérét, Madarászt megbuktassák; ezért a sajtóhadjárat, ezért minden politikai manipuláció, s a békepártiak elérik végül a céljukat, Madarászt kompromittálják, Kossuth mellől elűzik. S ezért kell a gyémántper Mocsárnak regénye tárgyaként; azért, hogy a szabadságharc bukásának okait a maga elgondolása szerint elbeszélhesse, hogy a közhangománnyal és közhiedelemmel szemben a maga erkölcsileg hangsúlyozott elképzelését adhassa elő.

Mocsár Gábor — a hatvanadik életévet átlépve — két témát látszik vinni tarisznájában. Az egyik a város múltja. Debrecen történetébe avatott bennünket legutóbb megjelent Rákóczi-regénye, *A város és fejedeleme* is. Másik maradandó témája önéletrajza. Az autodidaktákra az is jellemző, hogy holtukig tanulnak. Mocsár is

ilyen. A *Gyémántper* jelezte már, hogy történeti szisztémájáról lefoszlatta a szellem-történet legendasugalmazó ballasztját. A *Gyémántper* a történelmet úgy tekinti, mint a múlt szociológiáját, a szisztéma ott éppúgy analitikus, mintha szociográfiát akart volna írni. A három jelentős mű — a *Fekete csónak*, az *Égő arany* és a *Gyémántper* — a hatvanas-hetvenes évek fordulóján keletkezett. A hetvenes évek — reméljük — készülődés volt, egy újabb tanulmányi időszak. Az önéletrajz földolgozását várjuk a hatvanas éveikhez ért Mocsár Gábortól. Élete regényét.

KAJARI GYULA RAJZA